

НАЦЫЯАХОЎНАЯ ФУНКЦЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

У артыкуле разглядаецца нацыяахоўная і нацыястваральная функцыя беларускай літаратуры. Сцвярджаецца, што літаратура фармулюе, захоўвае і рэтрансліюе нацыянальныя светапоглядныя, маральныя, эстэтычныя, духоўныя каштоўнасці, нацыянальны культурны код. Галоўнымі ў гісторыі нашай літаратуры былі ўсведамленне і сцвярджанне самабытнасці беларускай нацыі, вербалізацыя поглядаў беларуса на свет і чалавека.

Ключавыя словы: *нацыянальная літаратура, ідэнтычнасць, ментальнасць, гісторыя, светапогляд, нацыяпазнанне.*

The article is about nation-aboriginally and nation-created function of Belarusian literature. It is argued that literature formulates, stores, and relays the national ideological, moral, aesthetic, spiritual values, national cultural code. The awareness and adoption of the identity of the Belarusian nation, verbalization of attitudes of Belarusian on the world and man were central to the history of our literature.

Нацыянальная літаратура – цэласны эстэтычны феномен, які функцыянуе на аснове культурных і моўных традыцый, мае сваю непаўторную адметнасць, сфарміраваную спецыфікай гістарычнага развіцця нацыі, яе псіхалогіяй, ментальнасцю, светапоглядам. Прыгожае пісьменства – адзін з галоўных элементаў і праяў нацыянальнага быцця, форма духоўнага самавыяўлення нацыі, пэўная сістэма нацыяспазнання. Гэта своеасаблівае поліфанія, дзе зашыфраваны духоўны вопыт нацыі, семантыка нацыянальнай культуры, Космас нацыянальнага.

Мастацкая літаратура фармулюе, захоўвае і рэтрансліюе нацыянальныя светапоглядныя, маральныя, эстэтычныя, духоўныя каштоўнасці, падтрымліваючы ў часе “нацыянальную наратыўную тоеснасць”, па словах украінскай даследчыцы С. Андрусіў, нацыянальны культурны код. З іншага боку, літаратура – поле для фарміравання элементаў нацыянальнай міфалогіі, нацыянальнай сям’ясферы.

Асноўныя функцыі прыгожага пісьменства – эстэтычная і светапоглядная, што ўключае і нацыянальны аспект. М. Бярдзьеў пісаў, што “нацыянальнасць з’яўляецца індывідуальным быццём, па-за якім немагчыма існаванне чалавецтва, яна закладзеная ў самых глыбінях жыцця і выступае каштоўнасцю, якая дзеецца ў гісторыі, дынамічным заданнем” [1, с. 83], а культура “ніколі не была і ніколі не будзе адасоблена-чалавечай, яна заўсёды канкрэтна-чалавечая, гэта значыць нацыянальная” [1, с. 85].

У прыгожым пісьменстве знаходзяць сваё выяўленне як гістарычны, сацыяльны, філасофскі вопыт нацыі, погляды на свет і чалавека, так і спецыфіка нацыянальнай ментальнасці. Заснавальнік мадэрнага экзістэнцыялізму М. Хайдэгер мастацкі твор разглядае як феномен нацыянальнага быцця аксіяльнага тыпу, як праяўленне тут-быцця нацыі (працы “Гельдэрлін і сутнасць паэзіі”, “Навошта паэт?”, “Выток мастацкага твора” і інш.).

Вядома, што вяршыннымі творы літаратуры належаць да агульначалавечых дасягненняў, ад-

нак чым глыбей мастацкае спазнанне і майстэрства падачы спецыфікі нацыянальнага жыцця, тым твор мае большую каштоўнасць. Румынскі даследчык А. Дзіма падкрэслівае: “Духоўны свет чалавецтва... ёсць сукупнасць рознанацыянальных спецыфічных праяў, і літаратура адлюстроўвае іх самым выразным і канкрэтным чынам. <...> Сапраўды, кожная нацыя, будучы часткай чалавецтва, адлюстроўвае асаблівасці цэлага, аднак вычарпальна поўную карціну цэлага можна атрымаць толькі сінтэзуючы ўсе нацыянальныя асаблівасці. Чым паўней улічаны ўклад кожнай нацыі, тым больш дакладнай будзе агульная карціна” [2, с. 192].

Магістральнымі ў гісторыі нашай літаратуры былі ўсведамленне і сцвярджанне самабытнасці беларускай нацыі, выпрацоўка канцэпцыі нацыянальнага шляху, вербалізацыя поглядаў беларуса на свет і чалавека: творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Вацлава Ластоўскага, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Лукаша Калюгі, Івана Мележа, Вячаслава Адамчыка, Івана Пташнікава, Уладзіміра Гніламедава і іншых.

Беларуская літаратура заўсёды ахоўвала нацыянальныя інтарэсы, абараняла і культывавала каштоўнасці народа. Акрамя таго, літаратура не толькі выяўляе грамадскую свядомасць, яна сама – важкі чыннік выхавання свядомасці, у тым ліку і нацыянальнай.

Менавіта літаратура фарміравала ў Беларусі нацыянальны кантэкст, “модус нацыянальна-цывілізацыйнай ідэнтычнасці”, паводле словаў С. Андрусіў, выконвала функцыю генератара нацыянальна-цывілізацыйных сімвалаў, а таксама выступала адным з ключавых рэсурсаў фарміравання ідэнтычнасці. Мастацкая літаратура, «падтрымліваючы ў часе нацыянальную наратыўную тоеснасць, з’яўляецца адначасова своеасаблівым касмаганічным міфам (або міфам-рытуалам), які ўмацоўвае, аднаўляе і “трымае” космасістэму – свет і нацыю (свет нацыі) і іх “дублікат” – псіхасістэму – самасвядомасць (асобасную і нацыянальную)» [3, с. 43].

Беларусь – нацыя вербальнай культуры. Сцвярдженне пра нацыястваральную функцыю беларускай літаратуры – адно з базавых у айчынным літаратуразнаўстве (працы І. Афанасьева, У. Гніламедава, Л. Сіньковай, М. Тычыны і іншых). Мастацтва слова для беларусаў выступае адной з ключавых каштоўнасцей, стымулюе жыццядзейнасць народа.

Міхась Тычына гаворыць пра літаратурацэнтрычны характар беларускай нацыі, пра тую сувязь, якая склалася паміж нашай літаратурай і грамадскімі працэсамі: “Навукоўцы даўно заўважылі гістарычна-генетычную сувязь актуальных задач дзяржавакультурабудаўніцтва з задачамі, якія ставілі перад сабой сто гадоў назад класікі беларускай літаратуры” [4, с. 262 – 263]. Т. Чабан адзначала: “...пры амаль поўнай адсутнасці іншых формаў культурнага жыцця літаратура набывала ўніверсальны характар, выяўляла і сканцэнтравала ўсе праявы нацыянальнай духоўнасці” [5, с. 6].

Вядома, што гісторыя нацыянальнага прыгожага пісьменства шчыльна звязана з гісторыяй краіны. Творчасць любога пісьменніка неабходна разглядаць у гістарычным, грамадскім і культурным кантэксце часу. Інтэнсіўнае развіццё нашай літаратуры, якое прыпала на першую трэць XX ст., адбывалася паралельна са станаўленнем мадэрнай беларускай нацыі, таму перад прыгожым пісьменствам паўстала задача сцвердзіць Беларусь, яе самабытнасць і суб’ектнасць, агучыць нацыянальныя маральныя і светапоглядныя каштоўнасці, выпрацаваць пэўную ахоўную ідэалогію, накіраваную на захаванне беларускай самасці. Галоўная “эпічная падзея” (Г. Штонь) гэтага часу – паўстанне Беларусі. Адбываюцца актыўныя працэсы нацыянальнага самавызначэння, бурны рост нацыянальнай свядомасці. Выпрацоўваецца пэўная сістэма інфармацыйных кодаў унутры нацыянальнай культуры, механізм дзеяння інфармацыйных сувязей. У навуковай літаратуры гэты перыяд вызначаны як перыяд нацыянальнага адраджэння [6, с. 58 – 61].

Ірына Багдановіч падкрэслівае: “Літаратура гэтага часу была адной з практычных форм адраджэння, выпрацоўвала яго ідэйную платформу, станавілася то прапаведдзю, то заклікам, то тлумачэннем” [7, с. 7].

У беларускай літаратуры 1-й трэці XX ст. асэнсоўваюцца асноватворныя моманты нацыянальнага быцця, лёс народа ў мінулым, сучасным і ў будучыні, актуальныя пытанні часу. Характэрна, што знакавыя постаці літаратуры 1-й трэці XX ст. выступалі і ў ролі публіцыстаў, грамадскіх дзеячаў, палітыкаў. Асветніцкая дзейнасць пісьменнікаў-адраджэнцаў мела вялікую грамадскую значнасць.

Беларускім літаратуразнаўствам глыбока і дастаткова плённа асэнсавана пытанне ўзаемаўплыву развіцця літаратуры і нацыянальна-культурнага адраджэння: працы М. Багдановіча, М. Гарэцкага, А. Луцкевіча, І. Багдановіч, У. Гніламедава, Т. Вабішчэвіч, В. Каваленкі, У. Казберука, Л. Гараніна, А. Каўкі, У. Конана, А. Ліса, М. Тычыны, М. Хаўстовіча і інш.

Аднак, як заўважае Т. Вабішчэвіч, «відавочнасць, неаспрэчнасць сувязі літаратуры з нацыянальна-дзяржаўным сталеннем і сацыяльным абуджэннем беларусаў у XX ст. прывялі да свайго кшталту эўрыстычнай рэдукцыі гэтага факта – канстатацыі пры асвятленні праблемы ўзаемаўплываў літаратуры і соцыуму або выпадзення з-пад увагі даследчыкаў прынцыпова значных яе аспектаў і дэталей» [8, с. 17].

Сёння ўважлівага даследавання патрабуе праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі нашай літаратуры, асэнсаванне ключавых пытанняў нацыяўсведамлення, тут-быцця, спецыфікі, канцэпцыі нацыянальнага шляху.

Мастацкі твор – феномен перш за ўсё эстэтычны, але ў пэўныя перыяды развіцця літаратура прымае на сябе і іншыя функцыі: філасофіі, нацыястварэння, што павышае статус прыгожага пісьменства.

Значэнне творчасці класікаў нашай літаратуры не толькі ў стварэнні высакаякасных мастацкіх твораў, што сталі ўзорнымі, “візітнай карткай” Беларусі. У нашым прыгожым пісьменстве знайшлі ўвасабленне адметная філасофія, маральна-этычная сістэма і светапогляд, уяўленні пра свет, чалавека, чалавека ў свеце. Вядома, што філасофскія пошукі ў Беларусі на працягу доўгага часу развіваліся, паводле словаў Л. Гараніна, менавіта ў “нетрах самога мастацкага мыслення”.

Творы класікаў выступаюць як квінтэсэнцыяй светапоглядных пошукаў нацыянальнай літаратуры, так і ўвасабленнем яе нацыянальнай самабытнасці. Статус класічных, агульнапрызнаных нацыянальнай супольнасцю маюць менавіта тыя творы мастацкай літаратуры, у якіх асэнсоўваюцца істотныя для нацыі праблемы, увасаблены важныя рысы нацыянальнага менталітэту.

Праблема лёсу нацыі, імкненне спасцігнуць сутнасць, унутраныя заканамернасці нацыянальнага жыцця – у цэнтры “Новай зямлі” Якуба Коласа, аповесцей “Ціхая плынь”, “Дзве душы”, “Камароўская хроніка”, п’ес “Жартаўлівы Пісарэвіч”, “Чырвоныя ружы”, дакументальна-мастацкіх запісак “На імперыялістычнай вайне”, апазданняў з кніг “Досвітка”, “Сібірскія абразкі” М. Гарэцкага.

Кузьма Чорны ў раманах “Пошукі будучыні”, “Млечны Шлях”, “Вялікі дзень” асэнсоўвае лёс

нацыі праз ключавыя моманты гісторыі першай паловы XX ст.

Заслужана названыя нацыянальным эпасам “Палеская хроніка” І. Мележа, цыкл раманаў В. Адамчыка, прысвечаны Заходняй Беларусі (“Чужая бацькаўшчына”, “Год нулявы”, “І скажа той, хто народзіцца”, “Голас крыві брата твайго”), творы І. Пташнікава, І. Чыгрынава, У. Гніламёдава.

Звяртаючыся да адлюстравання нацыянальнага лёсу ў пераломныя моманты гісторыі, пісьменнікі імкнуцца акумуляваць быццёвы вопыт нацыі, спасцігнуць іманентна ўласцівае беларусам, асэнсаваць філасофію нацыянальнага быцця. У цэнтры іх увагі як сацыяльна-гістарычныя, так і духоўныя заканамернасці быцця народа. Светапоглядныя аспекты беларускай мадэлі быцця асэнсоўваюцца майстрамі слова на розных узроўнях – і мікракосм асобы, і мікракосм нацыі.

У творах У. Караткевіча нацыяхоўныя інтэнцыі выяўлены і экспліцытна і імпліцытна. Перш за ўсё сам пафас творчасці У. Караткевіча – абуджэнне нацыянальных пачуццяў, выхаванне гонару і годнасці, абуджэнне цікавасці да гісторыі – меў выразную нацыяхоўную скіраванасць. Празаік пастаянна акцэнтуюе ўвагу на духоўнай моцы народа, важнасці захавання гэтай моцы.

Нашы класікі здолелі ўвасобіць праз мастацкае слова беларускую самасць, сцвердзіць трываласць нацыянальна-духоўных асноў жыцця, іх першаступенную важнасць. Быццё чалавека не абмяжоўваецца нараджэннем і смерцю, яно ўключана ў мінулае, сучаснае і будучыню народа, што суадносіцца з высновамі М. Хайдэгера.

Надзвычай значная роля літаратуры ў жыцці нацыі, што доўгі час знаходзілася ў паднявольным стане. Пісьменнік успрымаўся як духоўны і маральны аўтарытэт, носьбіт лёсавызначальных ісцін, а самі творцы нярэдка разглядалі сваю дзейнасць як місію. Літаратура бачылася зброяй барацьбы за нацыянальную і дзяржаўную незалежнасць, нацыянальную і чалавечую годнасць. Прыгожае пісьменства часта выступала галоўнай трыбунай паняволенага народа.

Гэтае ж сцвярджэнне адносіцца і да літаратурных іншых славянскіх нацыі. Неспрыяльны гістарычны лёс, адсутнасць працяглы час уласнай дзяржаўнасці, нацыянальны прыгнёт абумовілі тую важкасць, якую займае ў прыгожым пісьменстве славянскіх народаў праблема нацыянальнага лёсу. Паказальна, што фарміраванне новых беларускай, украінскай, сербскай, славенскай, македонскай літаратур адбывалася менавіта ў эпоху нацыянальна-вызваленчых рухаў.

Сёння, у часы глабалізацыі, асабліва востра паўстае пытанне захавання нацыянальнага культурнага коду, нацыянальнай ідэнтычнасці. Глабалізацыя так званымі малымі народамі ўспрымаецца як сучасная форма палітычнай і культурнай агрэсіі. У. Конан пісаў: “Узніклі небяспечныя тэндэнцыі да ўніфікацыі культуры, разбурэння нацыянальных формаў эканомікі, нацыянальнай мовы. Сёння навязваецца фальшывае перакананне, быццам асяродкам духа ёсць не традыцыйная літаратура, высокае мастацтва, навука, нацыянальная мова, а інфармацыйны імперы” [9, с. 32].

У наш час, калі адбываецца распад традыцыйных сацыяльных, рэлігійных формаў калектыўнай ідэнтычнасці, менавіта нацыянальныя каштоўнасці выконваюць аксіялагічныя функцыі, захоўваюць традыцыйныя маральныя каштоўнасці. І выключную ролю ў гэтым працэсе адыгрываюць нацыянальныя літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Бердяев, Н. Судьба России: Опыты по психологии войны и национальности / Н. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 208 с.
2. Дима, А. Принципы сравнительного литературоведения / А. Дима; пер. с рум. и коммент. М. В. Фрийдмана; предисл. В. И. Кулешова; ред. Г. И. Насекина. – М. : Прогресс, 1977. – 229 с.
3. Андрусів, С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років XX ст. / С. Андрусів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000; Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
4. Тычына, М. Купалаўска-коласаўская праграма сацыякультурнай адбудовы Беларусі і яе рэалізацыя ва ўмовах сучаснага пераходнага грамадства / М. Тычына // Янка Купала і Якуб Колас і дзяржаўна-культурнае будаўніцтва / В. А. Максімовіч, М. І. Мушыньскі [і інш.]; навук. рэд. М. А. Тычына; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – С. 223 – 302.
5. Чабан, Т. Уступ / Т. Чабан // Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей : у 4 кн. / Т. К. Чабан [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – Кн. 2 : Пачатак XX ст. 1900 – 1917. – С. 5 – 17.
6. Конан, У. Адраджэнне / У. Конан // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1. – С. 58 – 61.
7. Багдановіч, І. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Багдановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 387 с.
8. Вабішчэвіч, Т. Станаўленне нацыянальнай паэтычнай традыцыі (1900 – 1910-я гг.): фактары, механізмы, этапы / Т. Вабішчэвіч; навук. рэд. В. П. Жураўлёў. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 254 с.
9. Конан, У. Беларуская альтэрнатыва: глабалізацыя і нацыянальнае адраджэнне / У. Конан // Разнастайнасць моў і культур у кантэксце глабалізацыі : мат. Міжнар. сімпозіума, Мінск, 9 – 10 ліпеня 2002 г. : у 2 кн. – Мінск : «БелСаЭС “Чарнобыль”», 2003. – Кн. 1. – С. 29 – 38.

Анжэла МЕЛЬНІКАВА,

дацэнт кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.